

**Zdeněk Vašíček, *Archeologie, historie, minulost*,
Praha 2006, Karolinum, 158 s.,
ISBN 80-246-1161-9**

Recenzovaná práce je upraveným autorským překladem již klasické knihy Zdeňka Vašíčka *L'archéologie, l'histoire, le passé. Chapitres sur la présentation, l'épistémologie et l'ontologie du temps perdu*, jež vyšla v Paříži roku 1994. Českému čtenáři byla její část (3. kapitola) zpřístupněna již v roce 1996 v práci *Obrazy (minulosti). O bytí, poznání a podání minulého času*. Jedná se, alespoň se domnívám, o jedno z patnácti či dvaceti základních epistemologických pojednání povahy historie (propojení rozboru historie a archeologie je pak ještě originálnější), která vyšla ve světové literatuře za poslední čtvrtstoletí. Vzhledem k většímu časovému odstupu od původního vydání nechci na tomto místě podávat souhrnnou recenzi této knihy. Navíc nejsem ani kompetentní se k ní vyslovit v plném rozsahu jejího záběru. Chtěl bych pouze využít českého vydání této práce k tomu, abych z dějepisného hlediska (či lépe z hlediska teorie a metodologie historických věd) jednak upozornil na některé momenty Vašíčkova výkladu, které mám za zajímavé a aktuální i pro nynější debaty, jež se u nás stran dějepisectví vedou, jednak se pokusil načrtnout některé otázky, které považují za zajímavé dále diskutovat.

Zdeněk Vašíček patří k těm autorům, kteří vidí význam „podání“ historie i pro naši způsobilost historii poznávat či jí porozumět. To však neznamená, že by souhlasil s redukcí dějepisectví na pouhou narativní strukturu. „Vezmeme-li za specifikum historiografie převládající způsob podání, zejména narativitu, není to,“ soudí, „kritérium jednoznačné. Jednak se narativita zdaleka neomezuje na historiografii, jednak se na ni nemusí omezovat historické podání. Stejně tak se historiografie neomezuje na hermeneutické a idiografické přístupy. Zdá se, že není kritéria, které by jednoznačně rozhodovalo o příslušnosti jednotlivých výpovědí k ní; je to spíše celek jejích pravidel a metod, který ji identifikuje, aniž by ji definoval.“ (s. 89–90) Ve Vašíčkově pojetí „vysvětlení příběhem nepostačuje“ (s. 82; podobně ani soustava obecnějších pojmů nemusí být vždy „vysvětlením“, nýbrž třeba jen „popisem“ – s. 85). Tím je pojetí recenzované práce podstatně odlišné od striktního narativismu Ankersmitova či Whiteova ražení, v němž vyprávění samo má vysvětlující sílu, neboť konstituje souvislost jevů, a v němž se popírá, že by šlo nalézt nějaké epistemologické důvody, jimiž by bylo možné vypravování oprávnit (narace je v tomto striktním pohledu autoreferenční).

Nejen v českém dějepisectví, dodejme, se zažilo jakési – s dovolením – „příběhářství“, přesvědčení (teoreticky zdánlivě oprávněné striktním narativismem), že dějepis je totožný s vyprávěním a že tudíž lze prostě jen vyprávět a volně fabulovat.

Proti tomuto „příběhářství“ nelze klást již dávno antikvované stanovisko hájící nespornou objektivitu dějepisného poznání. Historické vědy jsou konstruktivistické, dějepisectví obsahuje z velké části narativní struktury, což však neznamená, jak ukazuje Vašíčkova práce, že by bylo dějepisectví redukovatelné na pouhé autoreferenční narace. V tomto smyslu nabízí Vašíček velmi produktivní kritické stanovisko jak vůči bájevému příběhářství, tak vůči naivnímu objektivismu.

Zdeněk Vašíček v rámci své argumentace jednak upozorňuje, že historiografie se již dávno neomezuje jen na události a též říká, že „diskurz příběhu“ postačuje snad jen při zachycování jednoduchých diachronií. V archeologii i v historii však máme co do činění se „situacemi“, které jsou synchroniemi. Nelze je tudíž uchopit pomocí příběhu, nýbrž v rámci „diskurzu obrazu“.

Pro konstituování vrstvy historických věd v rámci dějepisectví byla významná proměna, kterou Zdeněk Vašíček pojednává jako „archeologizaci historie“ (například s. 46, 52 a zejména 69–72). Archeologizace historie je svým způsobem proměnou vztahu mezi archeologií a historiografií. Starší, již v 19. století kořenicí, je historizace archeologie (například s. 42, 69–70). Archeologizaci historie přinesly dějiny struktur, seriální historie, historie dlouhého trvání, *historische Sozialwissenschaft*, foucaultovská *histoire* vědy (archeologie vědění) atd. Postupy této historie jsou slučitelné s archeologickým přístupem k pramenům, a tudíž se nemusí ani příliš odlišovat „podání“ této historie od archeologie (s. 70). Pro archeologizaci historie je charakteristické „považování jednotlivých případů individuálního chování za indikátory, a to ve větším počtu za účelem jejich srovnávání a zjišťování tendencí“ (s. 70). „Historiografie takto provozovaná má pak za svůj předmět struktury a procesy málo uvědomované, obvykle tedy dlouhodobé či vyskytující se ve velkém prostoru.“ (s. 70–71)

Archeologizace historie souvisí s ústupem významu dějepisecké orientace na intencionální události, a tudíž i s tím, že diskurz příběhu již nepostačuje. „S ,hrncí‘ nenakládáme jako se svědky, ale jako s indikátory. Jednak mohou svědkové lhát, ale především vyprávějí jen to, co vyprávět chtějí – naše otázky je nezajímají. ,Hrnce‘ se o nás nezajímají také, ale lze se jich ptát bezmála na vše, spokojíme-li se s jejich jednoduchým jazykem, omezeným na ano a ne. Naštěstí lze za indikátory považovat i svědky.“ (s. 50) Archeologizace historie však ve Vašíčkově pojetí neznamená nějakou její proměnu v tvrdou, nesporně objektivní vědu. „Každý popis“, tedy i ten archeologický, „je popisem orientovaným“ (s. 51) a žádná metoda „není nevinná“. V tomto smyslu by šlo Vašíčkova výkladu použít kupříkladu i jako výchozího bodu pro kritiku Foucaultovy „archeologie vědění“ potud, pokud Foucault tvrdí, že jeho popis diskurzu není interpretací.¹

1 MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 211.

Zmínku zasluhuje i Vašíčkovo upozorňování na nekontrolované zacházení se slovy jak v archeologii, tak v historii (s. 67–68). Se slovy a pojmy je nutno nakládat reflektovaně, byť pojmosloví v těchto disciplínách nebude mít nikdy povahu přesně definovaných konceptuálních soustav. „Historické pojmy“ jsou podle Vašíčkova výkladu „polytetické a difusní (tj. překrývající se a neohrazené; neurázlivé výrazy pro vágnost). Proto se musejí uvádět jejich různé významy, různé kontexty, různá použití a jejich vývoj. Proto mohou být různě interpretovány. Nebyly jiné a nemohou být jiné, a historiografii zbývá jen jejich kontrolované užití.“ (s. 95) Historik se totiž pohybuje někde mezi užíváním „komplexů“, tzn. výrazy běžného jazyka, jež se vztahují k bezprostřední praktické činnosti, a užíváním (obecných) pojmů, soustavně vymezených v rámci určité (vědní) nauky (s. 94). „Proto také musí historik podávat obraz minulosti – obraz a nikoli schéma vývoje či abstraktní systém podléhající obecnému vysvětlení.“ (s. 95)

Vašíčkův „obraz“ tak není Weberovou „ideálně-typickou konstrukcí“ potud, pokud Weber trvá na tom, že právě racionalita našich rozumivých konstrukcí jedi- ně zaručuje jejich (plnou) komunikovatelnost a komunikovatelnost je jeden ze základních znaků vědeckosti.² Ve Vašíčkově pojetí nemůže, vzhledem k povaze historických pojmů, ideálně-typická konstrukce nikdy důsledně naplnit očekávání, která s ní spojuje Weber. Být se netajím svojí weberianskou „umanutostí“, domnívám se, že je nutné tuto implicitní kritiku Weberova požadavku racionality konstrukcí rozumějící sociologie v zásadě uznat za oprávněnou (racionalita badatelova ideálně-typického konstruktů je v rámci metodologie vlastně zase jen ideálně-typickým předpokladem). To však neznamená, jak Vašíček ukazuje, že bychom proto měli rezignovat na „kontrolované užívání“ pojmů, právě naopak.

V úvodu své knihy Zdeněk Vašíček odkazuje na Reinharta Kosellecka s tím, že ten „požaduje dvě nové teorie, totiž teorii historických časů a teorii možné historie“. Vašíček dodává, že ve své práci vysvětluje obojí, ale, jak říká, „výsledek zdaleka teorií není. Nejsm si zcela jist, že je to jen moje chyba. Co když požadavek teorie je v těchto případech *ex definitione* nesplnitelný?“ (s. 11). Teorie „možné historie“ souvisí s Koselleckovou tezí, že „mají prameny sice právo veta, ale samy se k ničemu nevyslovují. To, co dělá dějiny dějinami, není samo z pramenů odvo-

2 Tak kupříkladu Webera vykládá GUNTER SCHOLTZ, *Zum Strukturwandel in den Grundlagen kulturwissenschaftlichen Denkens (1880–1945)*, in: *Geschichtsdiskurs, Band 4: Krisenbewußtsein, Katastrophenerfahrungen und Innovationen 1880–1945*, hrsg. von W. Küttler, J. Rüsen, Ernst Schulin, Frankfurt am Main 1997, s. 40; GEORG G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 42–47, 115–117. Weber má tuto racionalitu za metodický předpoklad, kterým se nijak nepopírá (možný) odstup mezi racionalitou ideálního typu a (případnou) iracionalitou „empirického“, tzn. vlastního „historického“ – srov. MAX WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehende Soziologie*, Tübingen 19725, s. 3.

ditelné,“ argumentuje, „je zapotřebí teorie možných dějin, abychom vůbec přivedli prameny k řeči.“ (s. 63. K teorii možných dějin srov. například ještě s. 85 a 94–95.) Otázkou je, zda se teorie „možných dějin“ uplatňuje stejnou měrou v diskurzu obrazu i v diskurzu příběhu.

Větší prostor než teorii možné historie Zdeněk Vašíček ve své knize věnuje teorii historických časů (zejména výklad na s. 111–127). Přitom se dostává i k tématu „nesoučasnosti současného“ (s. 116–117), které je rovněž významné pro Kosellecka.³ Jde jak kupříkladu o to, že se ve stejné kulturní vrstvě mohou vyskytovat produkty (artefakty) různého data vzniku, tak o souběh faktorů s různým časovým horizontem svého působení v jedné dějinné situaci. Myslím, že jak vzhledem k Vašíčkovu, tak ke Koselleckovu výkladu stojí za to položit si otázku, zda je nějaký podstatný rozdíl, pracujeme-li s teorií (obsažných, kvalitu nesoucích) časů, které vytvářejí svým spolupůsobením konkrétní dějinné situace, nebo uvažujeme-li čas pouze jako neutrální rozměr a v jeho rámci sledujeme různé vrstvy kulturních sedimentů? Sám nejsem s to tuto otázku jednoznačně zodpovědět. Nutno však uznat, že kupříkladu Koselleck dokázal ve spojitosti s pojmy „prostor zkušenosti“ a „horizont očekávání“ proměnit teorii nesoučasnosti současného v poměrně produktivní analytický nástroj.

Jak již bylo svrchu řečeno, pro Zdeňka Vašíčka představuje jeho teorie „obrazu“ podstatnou součást kritiky jednostranného zdůrazňování příběhovosti dějepiscevtví. Nechci zde přetlumočovat celé Vašíčkovu pojetí „obrazu“ (srov. zejména s. 91–98), nýbrž jen ty jeho rysy, které mne vedou k níže uvedeným otázkám. „Obraz“ souvisí s nutností „podat“ dějepisně či archeologicky „situace“, jež jsou „synchroniemi“, a jež proto nelze popsat „diskurzem příběhu“. Obraz se vztahuje k celku. Je zde však „jisté napětí mezi totalitou minulosti a inteligibilitostí historické reprezentace; napětí konstitutivní pro poměr zobrazovaného a zobrazení ve všech sférách lidského snažení“ (s. 91). Obraz se skládá z „dílčích obrazů“ (s. 97). Jde v něm však o začlenění událostí do celku (s. 97). „Obraz má holistický, globální charakter, protože může být čten v různých pořadích, která se mohou střídat – jsou aleatorická.“ (s. 97) „Aleatoričnost je pro obraz konstitutivní, je to technický prostředek, jak dosáhnout globálnosti, která je v tomto případě dána jako mnohost interpretací.“ (s. 97)

V doslovu knihy říká Miroslav Petříček, že obraz „není nikdy věc sama ve své singularitě, každý obraz je už obecina, a právě proto je mezi obrazem a tím, co obraz zobrazuje, diskontinuita, neboť, a to je podstatné, jak Vašíček ukazuje,

3 REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 130–143, 349–375.

„obraz má vždy svou vlastní, jinou organizaci, která je nezávislá na reprezentovaném“ (s. 142). Nejsm si však jist, zda tím Petříček nepodsouvá Vašíčkovi až výlučně konstruktivistické stanovisko. Obraz má svá vlastní pravidla, což však neznamená, že by Vašíček vylučoval jakoukoli jeho verifikaci či falzifikaci. Zdeněk Vašíček přímo říká, že „významové souvislosti vyjádřené obrazem musejí v zásadě odpovídat struktuře zpodobňovaného, ta však nemůže nahradit pravidla vlastní obrazu“ (s. 96).

Za významný krom právě uvedeného mám však problém vztahu obrazu k celku, o němž Vašíček sám ví. Na jedné straně je zde globalizující ambice obrazu a na straně druhé to, že „celek“ je badatelsky („obraz“ je ve Vašíčkově pojetí nejen „podání“, ale i nástrojem uchopení) ve své totalitě nedostupný. Lze si pak klást i další otázky: Co ale, když vytváříme „řady řad“, jak říká Foucault, „tabulky“, nebo když si po vzoru německé historické sociologie vymezujeme předmět našeho bádání jako „historické individuum“?⁴ Kupříkladu v rámci historické demografie, jež by byla rovněž hezkým příkladem archeologizace historie, můžeme sledovat korelace řad, představovaných jednak vývojem kojenecké a dětské úmrtnosti, jednak proměnami míry specifické manželské plodnosti. K tomu bereme ještě v potaz závislost těchto jevů na tom, zda porod (či koncepce) byl manželský či nemanželský, a uvažujeme k tomu třeba navíc konfesijní příslušnost rodičovského páru. Byť studujeme korelace řad, přece se jejich rozbořením snažíme vztáhnout k určitým (pravda abstraktně a priori konstruovaným) situacím, jež jsou synchroniemi. Nelze je tudíž postihnout pomocí „diskurzu příběhu“. Zároveň se však tyto situace chápou jako části, segmenty sociokulturního celku. Tam, kde je metoda dostatečně reflektována, jsou explicitně označovány, jako vyňaté z širšího celku. Šlo by ale v jejich případě o „obrazy“?

Necítím se být způsobilý na tomto místě načrtnout jednoznačnou odpověď. Snad by šlo říci, že rozlišení „příběhu“ a „obrazu“ je pouze jakousi ideálně-typickou (ostatně již svrchu jsem se doznal ke své weberianské „umanutosti“) polarizací

4 M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 16–17; VOLKER KRUSE, „Geschichts- und Sozialphilosophie“ oder „Wirklichkeitswissenschaft“? *Die deutsche historische Soziologie und die logischen Kategorien Rene Königs und Max Webers*, Frankfurt am Main 1999, s. 112–116. Weberův pojem „historického individuua“ (historisches Individuum – kupříkladu evropský moderní kapitalismus, západní racionalita apod.) se v této sociologii stal analytickou kategorií. Její pomocí se při vztahování k hodnotám konstruuje objekt historicko-sociologického studia. Kupříkladu v případě sociologie náboženství Maxe Webera je komplexita jevů redukována vztahením náboženství k hospodářskému smýšlení. Nejde o individuum, jednotlivinu, tak, jak by ji nazírali historikové, soudí kupříkladu Karl Mannheim, nýbrž o objekt studia, jenž je v některých, badatelem zvolených znacích ideálně-typicky vyhrazen pro účely analýzy. Mnohdy se jedná o jakési „historické makro-individuum“. Na výsledné konstrukci „historického individuua“ se podílejí jak badatelovy výchozí hodnoty, k nimž je vztahováno (ve smyslu Weberovy teorie Wertbeziehung), tak části, vrstvy či komponenty studované skutečnosti.

dvou mezních situací archeologického a dějepisného podání, mezi nimiž se nachází škála jakýchsi „přechodových stavů“. Možná by se nabízela ještě jednodušší odpověď: Zdeněk Vašíček mluví v příslušné části své knihy o archeologické či dějepisné „syntéze“. „Tabulky“ či „historická individua“ právě pro svou segmentárnost nejsou pro takovou syntézu dostačující. Mohly by představovat jen ony „díličí obrazy“, které musejí být začleněny do celkového obrazu.

Pak se však vynořuje další otázka. Pokud bychom chtěli rozbor Foucaultových „tabulek“ či „historických individuí“ německé historické sociologie spojit s kauzálním výkladem, mohli bychom se setkat s problémem, který Lorenz pojednává jako otázku „konkurující kauzality“.⁵ Otázkou by pak mohlo být, zda v rámci jednoho „obrazu“ mohou vůči sobě jednotlivé, jím obsažené „díličí obrazy“ vystupovat jako tyto „konkurující kauzality“, nebo zda si povaha „obrazu“ vyžaduje odstranění jejich konkurence. Znamená-li aleatoričnost obrazu i mnohost možných interpretací, pak by mohl „obraz“ vzájemně si „konkurující kauzality“ unést.

Nadhození uvedených otázek rozhodně neznamená, že by Vašíčkův text byl nepřesný. Právě naopak, jeho text je hutný, analytický, pregnantní, těžko opomenutelný při metodologických a epistemologických úvahách. Uvedené otázky ukazují na podnětnost recenzované práce a snaží se, možná trochu neobratně, naznačit možnosti jejího využití.

Jan Horský

5 CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*, Köln-Weimar-Wien 1997, s. 270–277. „Tabulky“ či „individua“ jako předměty našeho bádání vznikly naší selekcí. Pokud v jejich rámci určitý rys (nějaké x v rámci A) vykládám kauzálně, třeba i na komparativním základě, korelací s jejich jiným rysem (všude, kde je x v rámci A , je v rámci A i y), nemůžeme si být nikdy jist tím, že jsme odhalili skutečnou příčinu. Mimo záběr naší selekce (daný výchozími definicemi sledovaných „řad“ a jejich „tabulek“ či „individuí“) mohly zůstat faktory (nějaké z v rámci nějakého B), které mohly být významnějšími příčinami sledovaného rysu (x v A), jenž nás na „tabulkách“ či „individuí“ zaujal (kde je v rámci A x , tam je v rámci B ono z). Již z povahy našeho postupu jsem (či jsme původně byli) však vůči těmto faktorům (z v B) slepí. To označuje Lorenz jako „konkurující kauzalitu“.